
MISCEL·LÀNIA

ESTATS DE LA QÜESTIÓ
I DOCUMENTACIÓ

La construcció de l'espai rural

Una metodologia d'anàlisi constructiva del territori rural a la recerca de criteris per a la seva ordenació¹

Antoni Aguilar i Piera

Àrea d'Urbanisme de l'Ajuntament de la Bisbal d'Empordà.
17100 la Bisbal d'Empordà (Girona). Spain

Data de recepció: març de 1996

Data d'acceptació: juny de 1996

Resum

Aquest text es proposa un mètode d'anàlisi de l'espai rural entès com un sistema estructurat del territori amb pautes d'identitat pròpies, sobre la base del seu reconeixement com a resultat de l'artificialització de l'estat natural, conseqüència de les transformacions que s'hi incorporen. L'objectiu és la recerca de les seves pròpies opcions d'ordenació de cara al manteniment dels testimonis d'ordre rural. El mètode se centra en la definició d'unes lògiques territorials des de les quals donarem suport a criteris d'ordenació coherents amb els models d'organització que identifiquen cada sector, a partir de la construcció d'un sistema tramet que garanteixi l'adequada inserció de l'acció propositiva.

Paraules clau: espai rural, ordenació del territori, lògiques territorials.

Resumen. *Una metodología de análisis constructiva del territorio rural en busca de criterios para su ordenación*

Este texto se propone una metodología de análisis del espacio rural desde su interpretación como sistema estructurado del territorio, con pautas de identidad propias y sobre la base de su reconocimiento como resultado de la artificialización de su estado natural, fruto de la adaptación incorporada por el uso. El objetivo es la búsqueda de sus propias opciones de ordenación a fin de garantizar el mantenimiento de los testimonios de orden rural permanentes. El método se centra en la definición de unas lógicas territoriales en las que apoyar criterios de ordenación coherentes con los modelos de identidad detectados, construyendo un sistema de pautas para la adecuada inserción de la acción propositiva.

Palabras clave: espacio rural, ordenación del territorio, lógicas territoriales.

Résumé. *La construction de l'espace rural. Une méthodologie d'analyse constructive du territoire à la recherche de critères pour sa réglementation*

Ce travail propose une méthodologie d'analyse de l'espace rural interprété lui-même comme un système structuré du territoire, avec ses propres règles d'identité, et sur le principe de le

1. Proposta metodològica argumentada en la tesi doctoral *La Construcció de l'Espai Rural al Baix Empordà*, llegida per l'autor el maig de 1994 a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona. Universitat Politècnica de Catalunya.

reconnaître comme le résultat de l'altération de son état naturel, fruit de son utilisation pour l'extraction des ressources. L'objectif est la recherche de ses propres capacités de réglementation afin d'assurer le maintien des témoins d'ordre rural. L'axe de la méthodologie est la définition de logiques territorielles, sur lesquelles s'appuient des critères de réglementation cohérents avec les modèles d'identité détectés à travers la construction d'un système de règles qu'assure l'inséretion adéquate de l'action positive.

Mots clé: espace rural, aménagement du territoire, logiques territorielles.

Abstract. *The construction of rural space. A methodology of constructive analysis of rural areas in a quest for planning criteria*

This article focuses on the analysis of rural space understood as a structured territorial system with its own identity signs. This system is the result of the imposition of artificial forms of its natural state, as a consequence of the various transformations to which it has been subjected. The objective is to attempt to reveal the options for planning of such areas with a view to guaranteeing the permanent survival of existing vestiges of rurality. The methodology focuses on the definition of a series of territorial structures on which to formulate coherent regulations criteria in consonance with the organizational patterns characteristic of each sector, on the basis of a regulated system in which future urbanistic initiatives can be inserted.

Key words: rural space, regional planning, territorial structures.

Sumari

Aquest text s'inscriu en el debat teòric obert a l'entorn de l'exercici de l'urbanisme, on es posa de manifest que en la mateixa mesura que la seva pràctica ha assolit avenços significatius amb l'anàlisi dels processos urbans, avaluant la seva capacitat de suport de nous usos i de construcció física de la ciutat, resta encara pendent una actuació comparativament similar en els àmbits aliens a l'espai urbà, tradicionalment sotmesos a un nivell de reflexió més propi d'una lectura superficial i intuïtiva del territori.

Aquest debat, ric i suggerent atesa la forta implicació simultània de l'arquitectura, l'urbanisme i la geografia, ha assolit en els darrers anys, però, avenços significatius a l'entorn del debat de l'ordenació territorial i de l'anàlisi de l'arquitectura del territori², els quals han esdevingut informació fona-

2. En aquest camp hem de destacar les aportacions d'EIZAGUIRRE, X. en la tesi doctoral *Los Componentes Formales del Territorio Rural*, Barcelona, 1990, o del mateix autor: (1987) *Pla de l'Espai Rural Metropolità*, Barcelona i (1985) «Hipòtesis de Entendimiento Territorial», *Estudios Territoriales*, 18, p. 181-196. En la mateixa línia, cal considerar els treballs de SOLA-

mental en la inducció de les pautes del treball origen de les reflexions que aquí s'exposen.

Amb l'intent de propiciar el debat, la nostra motivació té doncs origen en la preocupació per l'anàlisi de l'espai rural i específicament en la recerca de les seves formes de reconeixement, amb l'objectiu de deduir pautes de proposta coherents amb la seva identitat, equiparables a les que a bastament s'han desenvolupat per als territoris urbans.

La present exposició se circumscriu a l'objecte de la tesi doctoral de l'autor, *La Construcció de l'Espai Rural al Baix Empordà* (UPC, 1994), per bé que les reflexions que ara motiven aquest text se centren bàsicament en el discurs metodològic utilitzat en la recerca de pautes d'intervenció, i tanmateix les referències al territori del Baix Empordà, necessàries en el treball original per raons de concreció espacial i de fer abordable la verificació de les hipòtesis, no són aquí determinants d'acord amb l'exposició que proposem des d'una perspectiva àmplia d'anàlisi territorial.

Partim de la constatació que l'espai que percebem en un estat d'aparença natural és el resultat d'un procés de transformació, en el qual les alteracions introduïdes per adaptar i fer útil el sòl aniran configurant els elements d'identificació del territori. En la nostra interpretació, la seva descoberta constituirà la base de la lògica territorial a partir de la qual recolzar criteris propositius per a l'espai rural.

El treball s'implica en el compromís d'abandonar el concepte de residualitat sovint atorgat a l'espai rural com a potencial receptor del sobrant de l'urbà, i es vincula a la recerca de les seves pròpies opcions des d'una concepció integral del territori en què l'urbà i el rural s'impliquen alhora.

La interpretació que pretenen des del coneixement exhaustiu del diàleg natural-alterat es recolzarà en la concreció d'estructures d'ordre en l'espai i a evidenciar les implicacions constructives que generen les transformacions en cada àrea, amb l'objectiu de definir *la resposta constructiva que identifica cada sector*.

El mètode afronta doncs un reconeixement del territori que, inscrit de principi en pautes disciplinàries pròpies de la geografia, es preocuparà per la dimensió propositiva i projectual de la construcció territorial sobre l'espai rural, pròpies d'una interpretació arquitectònica i del propòsit d'avançar vers la inducció disciplinària de la urbanística en aquell espai.

Els processos de construcció del territori rural

Incidirem en els processos d'artificialització del territori cercant els elements que en defineixen les pautes, identificant llurs empremtes, les tècniques utilitzades i les implicacions territorials diferides, a la vegada que considerarem

---

MORALES, M. (1981) «La Identitat del Territori» i «Reconeixement Comarcal i Ordenació del Territori», *Quaderns d'Arquitectura i Urbanisme* COAC, p. 3-13 i 59-60. i el treball de BARBA, R. en la tesi doctoral *L'Abstracció del Territori*.

la seva evolució d'acord amb el fet que assimilades les alteracions per la pròpia natura, la transformació no resultarà sovint prou explícita; el mètode que proposem en detectarà les pautes.

Abordarem el treball des de la concreció prèvia del que nosaltres entenem per element que construeix per tal d'afrontar la seva lectura. Precisem que són aquells sistemes incorporats al terreny que, adaptant físicament el sòl, permeten el seu ús i aprofitament, imprimint pautes d'ordre i empremtes físiques.

La vinculació dels processos de construcció a l'extracció d'aprofitaments del sòl implica l'agricultura en la racionalització de la natura i en la mesura de l'arelament de l'home al lloc. La forma del territori recolza en els elements utilitzats per tal d'adaptar el seu estat natural i així fer possibles aquells aprofitaments. Aigua, accés, adaptació topogràfica, estabilització del sòl i assentaments en seran els exponents bàsics. No podem, però, atorgar un caràcter d'exclusivitat a l'activitat agrària com a responsable de la implantació d'aquells elements, tanmateix caldrà considerar alteracions sobrevingudes en l'espai rural com a conseqüència d'especialitzacions alienes al sector, amb objectius de defensa, d'implantació infraestructural o processos industrials.

Sobre aquestes bases, l'aigua, l'accés, l'assentament o la fragmentació de l'espai seran els instruments d'expressió formal que canalitzaran la nostra anàlisi constructiva. La fotografia 1 posa de manifest de forma explícita aquesta conjunció expressiva.

Foto 1. Document gràfic que sintetitza en una imatge la conjunció d'elements sobre els quals treballam.

Maneig de l'aigua

L'anàlisi de l'aprofitament d'aquest recurs des de l'òptica de la seva transcendència sobre el territori, es realitza sobre la base dels cursos superficials (alteracions o consolidació de les traces) i dels sistemes canalitzats (transport i/o reg), posant de manifest en cada cas el patró d'ordre superposat a l'espai.

La decisiva acció constructiva que l'home incorpora al sòl a partir de l'ús de l'aigua per «fer seu» un territori, s'evidencia tant des dels canvis d'escala introduïts sobre l'espai, originalment fragmentat amb criteris exclusius de tinença o treball, alterats en dimensió, forma i ordres afegits a partir dels sistemes de reg, com des de la pròpia formalització dels elements incorporats per la pròpia regulació dels cursos.

Els sistemes d'accés

Tres són els elements que en la interpretació del nostre treball regiran els ordres de diversitat en la implantació del sistema. Trobarem primer direccionalitats atribuïbles a centres *externs* que induiran fluxos o vies consolidats en la seva evolució com a eixos bàsics. En segon lloc, l'arrelament de l'activitat *interna* en la potenciació d'uns llocs centrals implica la superposició d'un sistema secundari d'interacció i diversificat sobre aquell primer de caràcter més especialitzat. Finalment, la forta presència d'una activitat agrària ancestral emplena els intersticis amb un sistema de gra més petit vinculat a aquests usos i a l'accés a finques, que reforça la fragmentació del sòl.

L'articulació d'aquest sistema damunt l'espai rural ofereix una eina bàsica, tant pel que fa a la seva pròpia implantació com pel fet que accentua l'adaptació topogràfica de les superfícies conreades, revelant-se com un eloqüent factor de valoració constructiva del territori. D'altra banda, com ja es produïa amb l'aigua, és des d'aquest element que es dibuixen de forma més significativa els ordres bàsics en l'espai rural amb arrencaments sistemàtics dels sistemes parcel·lats.

El sistema dels assentaments

L'origen de l'establiment i un territori que ofereix bones qualitats per al seu aprofitament, fa presents els assentaments en totes les àrees accentuant les inflexions orogràfiques, amb l'excepció òbvia de les àrees d'inundació. Malgrat tot, és ostensible la seva concentració en els corredors territorials i en les àrees d'alternança entre pla i pendent, fet que provoca discontinuïtats en la dispersió. Una forta coincidència d'assentaments aïllats en els sectors amb més presència de nuclis indueix una certa relació de dependència entre els nuclis i els masos o entre masos, accentuada pels camins que en el seu recorregut relliguen les concentracions, dependència que remet a una responsabilitat compartida en la formalització de pautes d'organització del sòl.

La fragmentació rural

Els elements que hem esmentat fins aquí ens han suggerit ordres d'interrelació territorial i una divisió de l'espai a gran escala, en el si de la qual s'esdevé l'acció fragmentada a petita escala vinculada als usos del sòl, que l'home incorpora per fer rendibles les terres, adaptar les superfícies a les aptituds naturals i acotar l'àmbit de referència de la seva activitat.

Ens proposem l'anàlisi del mosaic que emplena l'interstici definit per aquella divisió com a conseqüència de l'acció fragmentària, que amb finalitats productives, funcionals o de domini, formalitza la imatge en mosaic de peces encaixades que coneixem com a més evident i perceptible en l'àmbit rural. S'analitzaran formes, dimensions i ordres que ens abocaran a la detecció de models d'implantació; els ordres evolucionen del massís cap a la plana incorporant en el procés graus successius de geometrització, amb delimitacions progressivament més rectilínies. En el mateix sentit evolutiu, els quadrilàters que constitueixen les formes dominants del sistema, esdevenen paral·lelograms amb l'atenuació clinomètrica.

La fragmentació és un mitjà molt eloqüent d'expressió del territori rural, atès que la seva lectura ens aproxima simultàniament a conceptes com ara: tipus de gra en què es distribueix la titularitat del sòl, sistemes d'aprofitament, qualitats agràries, dibuix topogràfic, adaptació al relleu, condicions d'accés, d'irrigació i desguàs, així com pautes d'ordre.

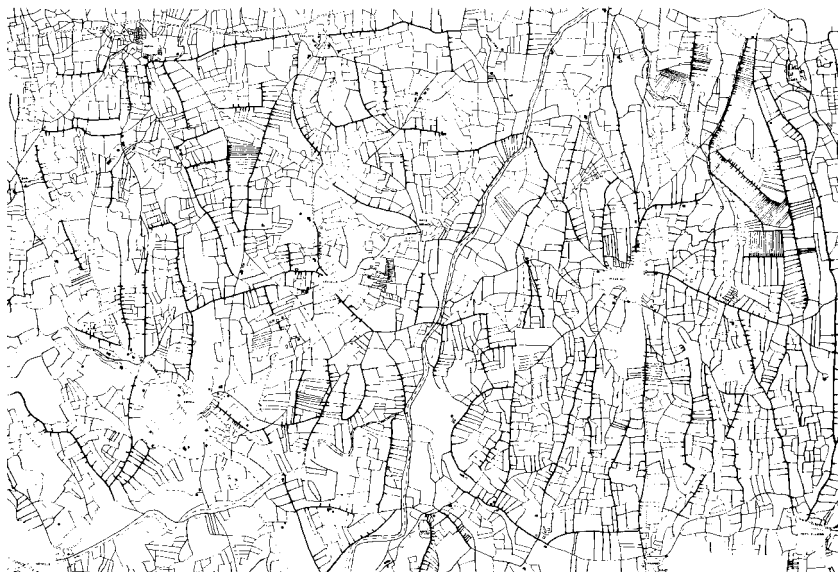
Models propositius per al territori

La concreció del mètode de treball que ens proposem de cara a la detecció d'unes lògiques en el territori que permetin ajustar criteris propositius per a cada àmbit, se centra en l'ús dels instruments i dels sistemes que configuren la seva construcció, els quals, si en fem abstracció, s'assimilaran a línies que dibuixen l'espai i que anomenarem «Traces del Territori».

Jerarquitzem les traces amb independència de la funció exercida, per tal d'aconseguir una lectura més explícita dels sistemes estructurats, malgrat que, com veurem, això no impedeix que una mateixa traça participi de més d'un nivell jeràrquic en funció de la variabilitat dels sectors que abasta.

El mètode de treball s'inicia amb la definició damunt del mosaic fragmentat de línies d'ordre a partir d'un criteri d'ortogonalitat dominant, que arrenclera els sistemes de peces sobre eixos lineals amb contacte per l'aresta de menor dimensió i posició notablement perpendicular dels seus límits. El document que conté les directrius d'ordres ortogonals (figura 1) i traces de contacte ortogonal (figura 2) realitzat a partir del parcel·lari cadastral, permet formalitzar alineacions de punts de contacte ortogonal sobre eixos lineals perceptibles i definir un primer esquema de traces en què per comprendre-ho més bé, s'hi reflecteixen els límits de les peces amb contacte perpendicular.

En la recerca de pautes d'ordre en el territori caldrà ara incidir en els sistemes fragmentats que han resultat al marge dels arrenclements de base orto-

Figura 1. La determinació dels arrencaments ortogonals sobre el parcel·lari en un sector de la transició pla-pendent. Font: elaboració pròpia.

Figura 2. La selecció de les traces partint dels arrencaments ortogonals. Els límits parcel·laris mostren els àmbits vinculats. Font: elaboració pròpia.

Figura 3. La detecció dels ordres secundaris sobre el parcel·lari, exclosos els àmbits de vinculació ortogonal. Font: elaboració pròpia.

gonal. Amb aquesta finalitat confeccionem un document que permet detectar unes estructures d'ordre menys rigoroses, des d'unitats d'arranjament parcial d'àmbit reduït, eixos més discontinus i amb pèrdua sensible del contacte ortogonal. Aquest sistema, reflectit en el gràfic d'ordres secundaris (figura 3), busca el referent vinculant de grups de peces de magnitud molt variable, sobre un eix que geomètricament exerceix un recolzament vertebral (es treballa igualment sobre el parcel·lari, excloent-ne els sistemes ortogonals).

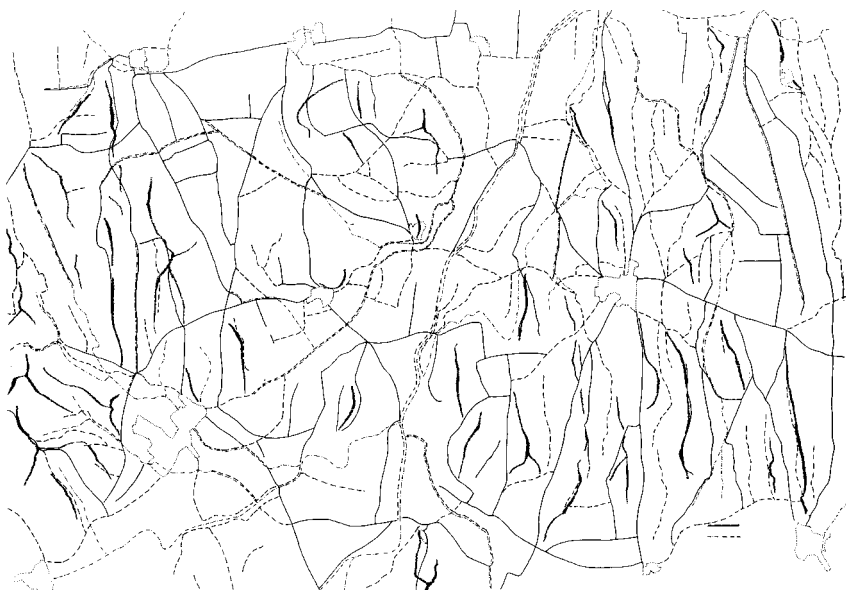
De la conjunció dels dos sistemes de traces suggerim una primera estructura global d'organització de l'espai, recolzada en els eixos seleccionats tal com s'assenyala en el gràfic que anomenem les traces vertebrals (figura 4), afegint en el dibuix la per llongació de les traces fora de l'àmbit de vertebració estricta de les quals es detecta continuïtat i una empremta inequívoca.

La recerca del diàleg *natural-alterat* que centra el nostre propòsit fa necessari sistematitzar l'anàlisi de la pauta global en funció del suport natural, superposant les traces sobre l'esquema d'arestes orogràfiques de la manera que hem dibuixat en el gràfic de superposició de traces i arestes (figura 5), això confrontarà localitzacions relatives i ordres d'equivalència amb línies de divisòria, de fons o de vessant.

La cadència carena-curs d'aigua-carena resulta accentuada per la incorporació dels eixos vertebrals, que mantenen rigorosament els ritmes en les àrees de més alteració de pendents. Les traces creuen les línies de carena en comptades

Figura 4. La conjunció dels dos sistemes d'ordre formalitza l'esquema de traces vertebrals.
Font: elaboració pròpia.

Figura 5. La superposició de les traces sobre el sistema d'arestes orogràfiques revela la relació amb les pautes morfològiques del territori. Font: elaboració pròpia.

ocasions, i quan ho fan coincideixen majoritàriament amb les discontinuïtats de l'aresta, en una clara referència que confirma la implantació dels camins en recorreguts que busquen els punts baixos de pas.

La construcció del marc de referència del nostre treball es basa en la definició d'una trama a partir de les traces en la qual es pugui localitzar espacialment l'acció projectual sobre el territori. Tanmateix, però, el propi desenvolupament revela dificultats operatives per l'excessiva fragmentació induïda per aquelles, fet que obliga a introduir correccions en la trama dibuixada, fent una selecció dels seus components que permetin adaptar la dimensió dels fragments a la pròpia pauta de canvi morfològic. Amb aquest fi cercarem condicionants addicionals a partir dels quals s'introduiran els criteris de selecció que faran operativa la trama.

D'acord amb el que ja hem anunciat, el sistema de les traces porta implícit un alt grau de connectivitat entre assentaments, fet que suggereix la inclusió d'aquests en el dibuix i que aportarà arguments de selecció bàsics per fer operatiu el model.

En la recerca d'elements addicionals, més dubtes planteja la inclusió de les carreteres com a components de la trama. Tanmateix, la seva incorporació desagregada en el territori, sense generació de nous ordres i escassa alteració dels preexistents, fa que des d'un criteri estrictament territorial aquells elements no haurien d'incorporar-se en un instrument d'interpretació estructural de l'espai, en tant que en si mateixos no sistematitzen ordres ni tenen funció de divisòria espacial.

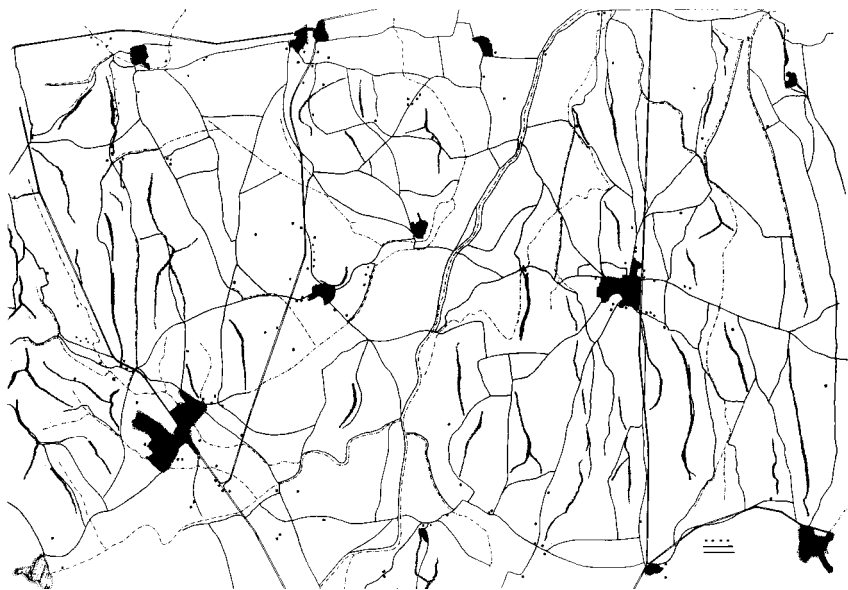
Contràriament, una visió funcional fa aconsellable la seva inclusió, tota vegada que s'insereixen en una xarxa d'abast més ampli, que parcialment reforça recorreguts ja coberts pel sistema tradicional de camins, amb traces sovint paral·leles.

En el nostre cas, des d'un document d'estructura del territori projectat amb finalitats de recolzament propositiu, hem optat per la seva inclusió sobre la base d'una estricta racionalitat funcional com a infraestructura preexistent, que a la vegada reforçarà la jerarquització d'eixos en el model que utilitzarem.

Amb aquests elements i a partir d'una primera selecció on s'ignorin aquelles línies de curt abast o que presenten discontinuïtats manifestes en la seva implantació, confeccionem el gràfic de trama estructural de referència (figura 6), document on la presència de la posició dels assentaments conforma un pas més en la concreció del model operatiu que permetrà la configuració dels àmbits de projecte.

La concreció dels àmbits de projecte

La necessària vinculació de les propostes urbanístiques a la pauta dels assentaments, especialment si ens referim a actuacions en matèria de regulació d'usos del sòl en el seu entorn, implica conformar àmbits de concreció espacial a partir d'aquella pauta i del sistema de traces, en el qual haurem seleccionat aquelles que millor permetin definir una divisió espacial coherent amb la dispersió

Figura 6. La conjunció d'arestes i traces d'acord amb la dispersió d'assentaments defineix la trama de recolzament. Font: elaboració pròpia.

dels assentaments i que s'adaptin a les seqüències morfològiques i a la mida dels episodis sobre el territori.

L'objecte serà articular els criteris d'ordenació des d'aquells àmbits de concreció vinculats al nucli de població o agrupament segons els casos. La superposició d'aquests paràmetres sobre la trama estructural que hem construït com a instrument de treball, indueix una jerarquització de les traces que ens permet sintetitzar un marc on l'estructura definida pels assentaments i la pauta dimensional generada per les traces s'impliquen alhora, fet que li atorga un alt grau de fidelitat.

És des d'aquest cos instrumental que es poden perfilar alguns primers nivells de proposta, que per al treball desenvolupat, a més d'acotar criteris projectuals restringint les actuacions des de pautes de coherència amb un determinat territori, permeten garantir l'equilibri propositiu tota vegada que s'establirà la localització dels sistemes dotacionals i de transformació de forma proporcionada al tipus i nivell del centre vinculant i a la categoria de l'eix viari de suport.

Se cerca projectar l'ordenació com un agregat d'unitats parcials molt arrelades a un tipus de territori concret, sistematitzades des de la pauta dels assentaments, que a més es recolzaran sobre eixos amb nivell jeràrquic adequat als seus propis requeriments funcionals i d'accessibilitat.

Conclorem reprenent novament la idea ja manifestada en el treball, en el sentit d'interpretar aquest com un procés obert i exportable a altres àmbits;

l'accentuació del valor dels models territorials detectats i la permanència dels testimonis d'ordre rural han de constituir l'eix d'un catàleg normatiu en el qual es pugui materialitzar l'aplicació dels criteris. El seu desenvolupament ajustat a cada voluntat i àmbit concret podria constituir el cos propositiu per a un determinat territori i l'ordenança pròpia de l'espai rural.

Bibliografia

- ALEXANDER, Ch. (1971). *La estructura del medio ambiente*, Barcelona: Tusquets Ed.
- BARBA, R. *L'abstracció del Territori*. Tesi doctoral E.T.S. d'Arquitectura de Barcelona.
- BARBAZA, Y. (1988). *El paisatge humà de la Costa Brava*, 2 vol. Trad. Barcelona: Edicions 62.
- CARANDELL, J.(1978). *El Bajo Ampurdán. Ensayo geográfico*. Girona: Diputació Provincial de Girona.
- CHRISTALLER, W. (1966). *Central places in Southern Germany*. Englewood Cliffs-New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- EIZAGUIRRE, X.(1990). *Los componentes formales del territorio rural*. Tesi doctoral E.T.S. d'Arquitectura de Barcelona.
- GREGOTTI, V. (1972). *El territorio de la arquitectura. La forma del territorio*. Barcelona: Gustavo Gili.